

‘Dit verhaal stijgt boven alles uit’

De documentaire *De Matthäus missie* komt voort uit het huwelijk tussen een muzikale grootheid en een trefzekere documentairemaker: **Reinbert de Leeuw** en **Cherry Duyns**.

DOOR ILSE VAN DER VELDEN

REINBERT de Leeuw (78) opent de deur van zijn appartement aan het Vondelpark. Tengere gestalte, de broek fladdert om zijn lange benen. De Reiger, noemde zijn vriend Louis Andriessen hem in een loflied voor zijn zeventigste verjaardag. Ook alweer acht jaar geleden. Maar wanneer deze man op de bok zijn pink buigt, buigt een heel orkest met hem mee. En als hij tijdens het gesprek iets neuriet schiet het kippenvel je over de armen. *De Matthäus missie* brengt De Leeuws overrompelende muzikale passie optimaal in beeld. De documentaire van Cherry Duyns over de totstandkoming van de uitvoering van Bachs beroemdste werk, op 16 maart 2016 in de Amsterdamse Nieuwe Kerk, is

een succesverhaal dat september vorig jaar begon met de première tijdens het Nederlands Film Festival. In december werd de tienduizendste bezoeker geteld, een voor een documentaire ongekend hoog aantal, door het NFF bekroond met de Kristallen Film. De film draait zeven maanden later nog steeds. Bovendien is naast de documentaire nu ook de registratie van de complete uitvoering in de bioscoop te zien: tweeënhalf uur lang muziek. Met kleine pauze, dat wel. Het kan, in Nederland, *Matthäusland*. Dat is het niet altijd geweest. Bij de eerste uitvoering in Amsterdam, in 1874 op initiatief van Johannes Verhulst, begon de zaal al tijdens het slotkoor leeg te stromen, zo valt te lezen in de *Matthäus Luis-*

tergids van Micha Spel en Floris Don. Het bracht Verhulst naar verluidt de tranen in de ogen. ‘Jullie lopen weg bij het mooiste dat er ooit geschreven is!’

Obsessief

‘Het is onthutsend dat er over de drie uitvoeringen die Bach zelf heeft gedirigeerd vanaf 1729 niet één zin verslag bewaard is gebleven, niets in de kranten van die tijd, helemaal niets,’ zegt De Leeuw in de rust van zijn woonkamer, omringd door partituren, cd’s, operaboxen. ‘Vervolgens heeft het stuk honderd jaar in de kast gelegen, totdat Mendelssohn het eruit haalde. Die heeft het aangepast aan zijn tijd en er alle-

FOTO'S WOUTER JANSEN

maal klarinetten ingegooid. Dat kun je nu niet meer voorstellen.' Maar het tij keerde. Terwijl de kerken leeglopen, groeit de populariteit van de Passie. In de jaren vijftig wordt de *Matthäus* in een Franse reisgids in een adem genoemd met fietsers en de verjaardagskalender op de wc, als kenmerkend voor Nederlanders. Nu loopt het aantal uitvoeringen jaarlijks tegen de tweehonderd, meezingversies daargelaten. Vraag is hoe Reinbert de Leeuw, wereldberoemd specialist in eigentijdse muziek, terecht kwam bij Bach. 'Ik ben ermee opgegroeid. Op pianoles vanaf mijn zesde en later op het conservatorium speelde je eigenlijk de hele dag door Bach, je kon er niet omheen. Ik ben doordeesemd van Bach. En

toen de kans kwam om de *Matthäus* te doen, heb ik die na enig nadenken aangegrepen. Ik ben het eerst maar eens op de piano gaan spelen, iedere dag, maandenlang. Bleek dat ik iedere noot al in mijn hoofd had; ik heb heel veel uitvoeringen gehoord in mijn leven. Vaak wanneer ik een stuk bestudeer, word ik een beetje obsessief. Op een zeker moment wilde ik niks anders meer dan Bach. En gaandeweg ontstond bij mij een overtuiging: zo moet het, en niet anders. En als ik dat dan eenmaal in mijn hoofd heb, gaat het er niet meer uit.'

Droom

Dat zat er al vroeg in. Voor Reinbert was

het altijd alles of niets, zegt zijn neef in de biografie van De Leeuw, geschreven door Thea Derks. 'Dat was al zo toen hij klein was. Hij kon totaal in iets opgaan en dan bestond er niets anders.' Ook Cherry Duyns kent zijn vasthoudendheid. 'Het idee voor *De Matthäus missie* begon met een etentje,' zegt Duyns. 'Hij voelde zich niet zo lekker, maar toen hij over Bach begon kwam er kleur op zijn gezicht. Dat is geen sentimentele overdrijving, dat was écht zo. Ik heb geprobeerd zo goed mogelijk in beeld te brengen wat hij wilde. Toen de Missie stond, wilde hij de uitvoering ook op film hebben. Ik vroeg me af hoe ik dat in godsnaam moest doen. Het was zo al ingewikkeld genoeg, in een kerk, met alle uitdagingen

die de ruimte met zich meebracht. Toen zei Reinbert: maar het is mijn dróóm. Daar kon ik niet tegenop.' Voor De Leeuw is Duyns de ideale man. 'Omdat hij de muziek zo ontzettend diep in zich heeft. Hij wil weten waarom hij ontroerd raakt, en daar wil hij dieper in doordringen.' Duyns maakte in totaal acht documentaires met hem: *De Matthäus missie* en de zevendelige VPRO-serie *Toonmeesters*, uitgezonden in 1994 en 1997. Voortreffelijke portretten, schreef *NRC Handelsblad*, die Nederland lieten kennismaken met hier nog weinig bekende componisten zoals Messiaen, Goebaidoelina, Górecki en Oestvolkskaja. Dat die laatste meewerkte, is een staaltje van dezelfde Leeuwsiaanse vasthoudendheid: over deze mediaschuwe componiste die in het geheim moest werken tijdens het Sovjetregime, was vrijwel niets bekend. Maar De Leeuw mocht bij haar thuis komen voor een televisiefilm van een uur. Duyns: 'Reinbert heeft mij de *Matthäus* geschonken, maar ook Messiaen. Ik luisterde daar wel naar, maar het raakte mij niet. Tot hij erover begon. Zo heb ik dankzij hem een aantal werelden ontdekt.'

Toewijding

In De Leeuws interpretatie staat de tekst van het lijdensverhaal centraal. 'Dit stuk is met een ongelooflijk dramatisch instinct gemaakt. Hoe vertel je het verhaal? Dat is voor mij de crux. Er staat geen noot in die niet met de tekst te maken heeft. Ik wilde dat zangers en musici tekst zouden denken tijdens het spelen. Bij veel uitvoeringen van de *Matthäus* komt iedereen een, twee keer repeteren, en dat is het want iedereen kent het al en spelt het ieder jaar. Maar ik wilde geen routine, ik wilde dat het ze het zouden spelen alsof het voor het eerst was.' Het resultaat is een *Matthäus* fris als jong gras. Ingetogen en vol deemoed, schreef *de Volkskrant*.

Duyns filmt de aankomst van de dirigent bij de Nieuwe Kerk, rolkoffertje partituren aan de hand. Van de lawaaiige Dam zo de eeuwigheid in van de muziek. Daar, in de donkere beschutting van de kerk, gebeuren wonderen. De totale toewijding van zangers en orkest maakt indruk. 'De manier waarop zij mij droegen is een groot geschenk. Ik had in die tijd nogal wat gezondheidsproblemen en was behoorlijk wankel. Maar het was onvergetelijk om zo met het stuk bezig te zijn, noot voor noot. Ik ben totaal niet religieus, maar dit lij-

Vlnr. concertmeester **Judith Steenbrink**, organist **Tineke Steenbrink** en **Cherry Duyns**

Deze Matthäus

Cherry Duyns filmde de uitvoering van de *Matthäus-Passion* op 20 en 21 maart 2016 in De Nieuwe Kerk in deze bezetting: Joanne Lunn (sopraan), Delphine Galou (alt), Christopher Watson (tenor), Tomáš Král (bas), Andreas Wolf (Christus), Benedikt Kristjánsson (evangelist),

Holland Baroque, het Nederlands Kamerkoor en het Roder Jongenskoor. Concertmeester: Judith Steenbrink. Regie: Cherry Duyns, camera: Erik van Empel, licht/camera: Jules van den Steenhoven, geluid: Menno Euwe, montage: Ulrike Mischke. Het geluid van de concertregistratie is verzorgd door Mark Wessner.

densverhaal is universeel. Het is een van de grote verhalen uit onze cultuur. Het stijgt ver boven alles uit.' En toen het af was? 'Viel ik in een enorm zwart gat. Ik heb meer dan een jaar elke dag de partituur bestudeerd, ik kon het moeilijk loslaten. Maar er zijn nieuwe plannen. Volgend jaar doe ik de *Johannes-Passion*, dan de *Hohe Messe*. De *Matthäus* heeft heel veel voor mij betekend.' Met zachte stem: 'Het was zo immens groot voor mij. En ik ben enorm blij dat de uitvoering is vastgelegd. Muziek is vluchtig; gisteravond nog gaf ik een concert, maar nu is het voor altijd weg.'

Monument

De Matthäus missie biedt een intens meeslepende beleving van een van de allermooiste muzikale werken ooit geschreven. Duyns heeft de bezieling en innige samenwerking van De Leeuw en zijn discipelen optimaal in beeld gevangen. Met kristalhelder geluid bovendien, geen sinecure in een kerk met het koor op vijftig meter afstand achter de dirigent, en een uitgelezen belichting. Als een bewegend schutters-

stuk licht de huid van de zangers op tegen de achtergrond van hun zwarte kleding, en het duister van de kerk. Niet alleen een monument voor Reinbert de Leeuw, maar ook voor Bach en voor muziek *an sich*. Cherry Duyns: 'Ik heb de *Matthäus* zelden zo mooi gehoord als in de uitvoering van Reinbert. Tijdens de repetities maakte ik kennis met een jongen in een parka die in een hoekje op z'n telefoon zat te kijken. Dat bleek Benedikt Kristjánsson te zijn, de evangelist. Hij trok z'n jas uit, begon te zingen ik kreeg direct tranen in m'n ogen.' Duyns moet hebben geweten dat hij goud in handen had. 'Nee hoor. Ik ben van nature altijd wat onzeker over de dingen die ik doe. Of dat nou een boek is of toneelstuk, of dat ik zelf het toneel op waggel met Armando.'

2Doc: De Matthäus missie van Reinbert de Leeuw

► DONDERDAG, NPO 2, 23.00-0.18 UUR
Matthäus-Passion – Reinbert de Leeuw

► VRIJDAG, NPO 2, 13.00-16.00 UUR